

ДОКТРИНА У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

ПРОЦЕДУРА З ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ АКЦІЙ (SQUEEZE-OUT) МАЄ СУПРОВОДЖУВАТИСЯ ВСТАНОВЛЕННЯМ ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ, ЯКА ПОЗБАВЛЯЄТЬСЯ МАЙНА*

1. Короткий зміст позовних вимог та заперечень

1.1. У січні 2018 року ОСОБА_2, ОСОБА_9, ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_3 звернулися до господарського суду з позовом до ТОВ “ДТЕК Пауер трейд” про визнання недійсним правочину щодо зобов’язання акціонерів ПАТ “ДТЕК Дніпроенерго” продати прості акції на вимогу відповідача відповідно до публічної безвідкличної вимоги про придбання акцій у всіх власників акцій Товариства від 06 грудня 2017 року № 14.

1.2. Позов мотивований тим, що правочин щодо обов’язкового викупу акцій Товариства, вчинений на підставі статті 652 Закону України “Про акціонерні товариства”, є неправомірним та здійснений на порушення норм Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), оскільки встановлений зазначеною нормою механізм примусового викупу акцій міноритарних акціонерів (далі – процедура сквіз-аут) є дискримінаційним відносно міноритарних акціонерів (особливо для працівників корпоративних підприємств, що набули акції у процесі їх приватизації) і не відповідає конституційним засадам, а саме щодо дії в Україні принципу верховенства права, відповідно до якого Конституція України має вищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Також позивачі зазначили, що спірний правочин був укладений з порушенням принципу вільного волевиявлення.

1.3. Заперечення проти позову обґрунтовано тим, що положення статті 652 Закону України “Про акціонерні товариства” є чинними, неконституційними не визнавалися, а відтак регулюють відповідні суспільні відносини та підлягають застосуванню.

<...>

7. Позиція Великої Палати Верховного Суду у справі

<...>

7.15. Україна, виконуючи обов’язки з адаптації її корпоративного законодавства до законодавства Європейського Союзу, запровадила інсти-

* Витяг із постанови Великої Палати Верховного Суду від 24 листопада 2020 р. у справі № 908/137/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/93336732>> (дата звернення: 15.06.2021).

тути витіснення та примусового продажу (*squeeze-out* і *sell-out*). Таке запровадження має більш широкий характер, аніж це передбачено мінімальними стандартами Директиви про поглинання: ці інститути були запроваджені щодо всіх акціонерних товариств, а не тільки тих, акції яких знаходяться в обігу на регульованому ринку; вони були запроваджені не лише у зв'язку із пропозицією про поглинання і після його завершення та стосувалися всіх акціонерних товариств, які на дату набрання чинності Законом України “Про акціонерні товариства” мали серед акціонерів власника домінуючого контрольного пакета акцій акціонерного товариства. Водночас Україна застосувала вищий відсоток володіння акціями (95 %), який надає акціонеру право на сквіз-аут, порівняно з мінімально дозволеним Директивою (90 %).

<...>

7.20. Зазначеними нормами Закону України “Про акціонерні товариства” передбачено примусове відчуження міноритарними акціонерами належних їм акцій на вимогу власників домінуючого контрольного пакета акцій.

7.21. Запровадження державою зазначеного законодавчого регулювання зумовлено наявністю інтересів суспільства у сталому функціонуванні та розвитку акціонерних товариств, що забезпечує робочі місця та сплату податків у державі, зростанні інвестиційної привабливості акціонерних товариств, зменшенні корпоративних конфліктів, рейдерства тощо. Зазначене вимагає належного рівня корпоративного управління та мінімізації пов'язаних із цим витрат, необхідних, зокрема, для підтримання інфраструктури, пов'язаної зі скликанням загальних зборів акціонерного товариства або з реалізацією акціонерами своїх інших прав та повноважень.

7.22. Отже, забезпечення можливості примусового викупу акцій може відповідати інтересам суспільства. Проте ця процедура, як і будь-який інший спосіб примусового відчуження об'єктів права власності, має застосовуватись у виключних випадках задля досягнення легітимної мети та з дотриманням балансу інтересів усіх акціонерів, у тому числі щодо виплати власником домінуючого контрольного пакета акцій компенсацій міноритарним акціонерам у розмірі справедливої вартості належних їм акцій.

7.23. Власник домінуючого контрольного пакета акцій при прийнятті рішення про примусовий викуп акцій та надісланні відповідної вимоги про придбання акцій повинен мати легітимну мету позбавлення міноритарних акціонерів права власності на належні їм акції, яка підлягає перевірці судом у разі виникнення відповідного спору.

7.24. Отже, у разі оскарження міноритарними акціонерами процедури примусового відчуження належних їм акцій суд має встановити: 1) чи про-

водилась ця процедура відповідно до норм закону; 2) чи здійснювалась вона з легітимною метою, а саме, чи відповідали мотиви мажоритарних акціонерів суспільним інтересам у запровадженні цієї процедури; 3) чи є запропонована міноритарним акціонерам вартість викупу акцій справедливою, та відповідно, чи дотриманий критерій пропорційності втручання у права позивачів.

7.25. Критерій пропорційності вимагає співрозмірного обмеження прав і свобод людини для досягнення публічних цілей. Дотримання вказаного критерію передбачає, що втручання у право власності, навіть якщо воно здійснюється згідно з національним законодавством і в інтересах суспільства, все одно буде розглядатись як порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо не було дотримано розумного балансу між втручанням у право особи та інтересами суспільства. Одним із важливих елементів дотримання критерію пропорційності при втручанні в право на мирне володіння майном є надання справедливої та обґрунтованої компенсації.

7.26. Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ умови компенсації примусового відчуження активів, згідно з положеннями національного законодавства, є значущими для оцінки того, чи оскаржуваний захід зберігає необхідний справедливий баланс, та особливо для визначення того, чи покладає такий захід непропорційний тягар на особу (власника).

7.27. У пункті 39 рішення від 21 лютого 1986 року в справі “Джеймс та інші проти Сполученого Королівства” Суд указав, що передання права власності від однієї особи до іншої без сплати суми, яка більш-менш відповідає вартості майна, звичайно становить непропорційне втручання, яке не можна вважати виправданим у контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

7.28. З урахуванням викладеного вище, перевіряючи доводи позивачів щодо порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції у спірних правовідносинах, суди першої та апеляційної інстанцій мали б установити, чи містить процедура обов’язкового продажу акцій, передбачена статтею 652 Закону України “Про акціонерні товариства”, чіткий та прозорий порядок визначення ціни акцій, та чи містять положення Закону України “Про акціонерні товариства” запобіжники проти можливої недобросовісної поведінки власників товариств, які мають можливість занизити вартість акцій під час їх викупу, і, як наслідок, чи здатні встановлені у наведеній нормі умови компенсації, які не повинні створювати непропорційний тягар для міноритарних акціонерів, гарантувати повне відшкодування вартості майна (акцій). Наведене надасть можливість зробити висновок, чи може вважатися визначеною справедливо зазначена у публічній вимозі ціна акцій, за умови, що міноритарний акціо-

нер законом не наділений правом впливати на визначення ціни викупу у нього акцій.

<...>

7.33. Тобто процедура примусового викупу акцій відповідно до статті 652 Закону України “Про акціонерні товариства” є таким правочином, в якому особа, яка володіє домінуючим контрольним пакетом акцій, може впливати на спосіб визначення ціни акцій та набуває право власності на них унаслідок виконання вимог, визначених зазначеною нормою, тоді як міноритарний акціонер втрачає право власності на акції за відсутності свого волевиявлення, без будь-якого впливу на визначення ціни, та за відсутності законодавчого механізму здійснення спеціального контролю з боку суду або Комісії.

7.34. Велика Палата Верховного Суду вважає, що *запровадження державою спеціальної процедури з примусового відчуження акцій на користь приватних осіб в будь-якому випадку має супроводжуватися встановленням гарантій захисту прав особи, яка позбавляється майна, і такі гарантії мають бути передбаченими саме у цій процедурі.*

7.35. Утім, зазначених гарантій для міноритарного акціонера законодавче регулювання спірних правовідносин не містить, а можливість міноритарного акціонера захистити свої права в загальному порядку, визначеному нормами ЦК України, у спосіб пред’явлення вимоги про стягнення з особи, на користь якої відбулося примусове відчуження акцій, грошових коштів у розмірі різниці між визначеною ціною у публічній безвідкличній вимозі та справедливою ціною таких акцій або ж у спосіб визнання недійсним зазначеного правочину, не може вважатися достатньою гарантією захисту прав цього учасника, адже за таких обставин обов’язок доказування справедливої ціни викупу акцій буде здійснюватися вже після фактичної втрати слабшою, в цих відносинах, стороною права власності та супроводжуватись необхідністю понесення останньою значних витрат на проведення оцінки майна товариства, сплату судового збору, витрат на професійну правничу допомогу тощо.